

ANALELE PUTNEI

VI

2010

2

SUMAR

CUVÂNT ÎNAINTE.....	5
EGIDIJUS BANIONIS (†), Diplomatic Relations between the Grand Duchy of Lithuania and the Duchy of Moldavia (1492–1501)	7
ȘTEFAN S. GOROVEI, Despre începuturile Mănăstirii Moldovița	25
IEROMONAH DOSOFTEI DIJMĂRESCU, Maica Domnului <i>Apărătoare</i> <i>Doamnă</i> și hramul Mănăstirii Putna	39
ȘTEFAN S. GOROVEI, Documente de la Ștefan cel Mare. Observații pe marginea unor mențiuni vechi	81
GABRIEL MIHĂILESCU, <i>Bucvarul</i> mitropolitului Iacov Putneanul	89
RECENZII	141
FIȘIER BIBLIOGRAFIC (VI)	147
ABREVIERI	149

ANALELE PUTNEI

VI

2010

2

CONTENTS

FOREWORD	5
EGIDIJUS BANIONIS (†), Diplomatic Relations between the Grand Duchy of Lithuania and the Duchy of Moldavia (1492–1501)	7
ȘTEFAN S. GOROVEI, Sur les débuts du Monastère de Moldovița.....	25
IEROMONAH DOSOFTEI DIJMĂRESCU, The Mother of God <i>Champion</i> <i>Leader</i> and the Patron Feast of the Putna Monastery	39
ȘTEFAN S. GOROVEI, Documents d'Étienne le Grand. Observations en marge de quelques mentions anciennes	81
GABRIEL MIHĂILESCU, Metropolitan Jacob's <i>Primer</i>	89
BOOK REVIEWS	141
UPDATED BIBLIOGRAPHY (VI)	147
ABBREVIATIONS	149

CUVÂNT ÎNAINTE

Al doilea volum al celui de-al șaselea an de viață a „Analelor Putnei” oferă cititorilor săi un mănunchi de contribuții aparent disparate. Punctul de convergență se află în însuși programul de activitate a Centrului de Cercetare și Documentare „Ștefan cel Mare”, oglindit în acela al revistei însăși. Dintre cele cinci texte, două privesc epoca lui Ștefan cel Mare, alte două contribuie la înțelegerea mai adâncă a rosturilor istorice ale Mănăstirii Putna, iar al cincilea propune o nouă așezare cronologică a începuturilor unei alte importante mănăstiri bucovinene. Publicarea onora dintre ele trebuie însoțită de câteva, puține, cuvinte lămuritoare.

Este o bucurie de a putea pune la dispoziția istoricilor români, odată cu acest număr al „Analelor Putnei”, un studiu foarte important al unui istoric lituanian, Egidijus Banionis, plecat prea devreme din lumea noastră. Acest studiu, relativ la relațiile Moldovei lui Ștefan cel Mare cu Marele Ducat al Lituaniei la sfârșitul veacului al XV-lea, era cunoscut și până acum, dar un obstacol de netrecut – cel lingvistic – a împiedicat folosirea lui efectivă. Ajutorul oferit de un alt istoric lituanian, apropiat de istoria românească medievală, d-l dr. Nerijus Babinskas, a permis obținerea unei traduceri adecvate în limba engleză. Mulțumim și aici d-lui Babinskas pentru bunăvoința cu care a primit rugămintea noastră și a contribuit la împlinirea ei.

Studiul Părintelui Dosoftei Dijmărescu reprezintă o formă îmbogățită a comunicării citite la Colocviile Putnei din septembrie 2009 și care, din motive obiective, nu a fost inclus în numărul anterior al revistei, unde s-au publicat celelalte comunicări prezentate atunci. Titlul înscris în program (*Hramul Mănăstirii Putna și Maica Domnului **Stratega***) a fost ușor modificat, pentru o mai bună adecvare la conținutul studiului și la intenția autorului.

Publicarea *Bucvarului* lui Iacov Putneanul – studiu și ediție pregătite de d-l dr. Gabriel Mihăilescu de la Facultatea de Litere din București – împlinește și ea o mai veche dorință. Tipăritură a cărei raritate ilustrează folosirea ei până la limita uzurii fizice definitive, *Bucvarul* rămâne expresia interesului pe care marele mitropolit l-a avut permanent pentru luminarea prin știința de carte, interes care, el însuși, poartă pecetea de neșters a duhului Putnei.

Începând cu acest număr, revista inaugurează rubrica de recenzii, a cărei necesitate a fost simțită de multă vreme. Trebuie să nădăjduim că această rubrică va fi susținută și în continuare, pentru a putea deveni, și ea, un loc al schimbului de idei, al aprecierilor cumpănite, al necesarelor critici prin care, în orice domeniu, se asigură progresul cunoașterii.

*

În activitatea Centrului de Cercetare și Documentare „Ștefan cel Mare”, anul 2010 înseamnă nu numai două fascicule aferente celui de-al șaselea an de apariție a „Analelor Putnei”, ci și marele album, prin care obștea Mănăstirii Putna a dorit să cinstească sfințirea noii picturi cu care s-a împodobit interiorul bisericii unde, de cinci veacuri, ctitorul și spiritul tutelar al locului se odihnește întru veșnicie.

REDAȚIA

RECENZII

***** *Sfânta Mănăstire Putna*, lucrare apărută cu binecuvântarea Înalt Preasfințitului Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, Editura „Mitropolit Iacov Putneanul”, Centrul de Cercetare și Documentare „Ștefan cel Mare”, Mănăstirea Putna, 2010, 558 p.

Impresionantul volum este rezultatul colaborării a peste 20 de cercetători, unii dintre ei, precum **I.P.S. Pimen** (care semnează *Cuvântul de binecuvântare*, p. 13 și *Mănăstirea Putna – reper în perioada comunistă*, p. 440–442), **Arhimandrit Melchisedec Velnic** (semnează, împreună cu ieromonah Hrisostom Ciuciu, *Călugărul, darul lui Dumnezeu*, p. 191–192, 194–197), **Ștefan S. Gorovei** (cu contribuții substanțiale privind: *Domnia Sfântului Ștefan cel Mare*, p. 23–24, 28–29, 31–32, 35–36, 38–39; *Epoca ștefaniană, 1466–1529*, p. 41–44, 46–49; *Perioada 1529–1700*, p. 49–50, 51, 54–55; *A doua epocă de înflorire, 1700–1775*, p. 56–58, 60–61 și *Arhiva veche*, p. 377, 380, 383), **Voica-Maria Pușcașu** (*Ansamblul monastic: prezentare generală*, p. 119, 125; *Biserica voievodală*, p. 127–128, 131, 134), **Marina Sabados** (*Iconostasul bisericii voievodale*, p. 150–151, 152; *Iconostasul paraclisului Sf. Apostoli Petru și Pavel*, p. 160, 162; *Biserica Dragoș Vodă*, p. 162, 165; *Icoane*, p. 323–325 și *Cruci*, p. 363–364), **Maria Magdalena Székely** (*Tetraevanghele*, p. 233–237 și *Obiecte de metal*, p. 341–348, ambele fără de trimiteri în text, și *Mormintele Putnei*, p. 411–412, 414–415), **Paraschiva-Victoria Batariuc** (*Cercetări arheologice*, p. 131, 134; *Broderii și țesături*, p. 265–276), autori consacrați de multe decenii în istoriografia românească, în timp ce alții, ca: **ieromonah Hrisostom Ciuciu** (*Arhondaricele*, p. 184–185; *Călugărul, darul lui Dumnezeu*, p. 191–192, 194–197), **monah Alexie Cojocaru** (care semnează, împreună cu ieromonah Dosoftei Dijmărescu, amplele contribuții: *Sub stăpânirea austriacă, 1775–1918*, p. 61, 63–64, 66, 68–69, 72–73; *Perioada interbelică*, p. 74–77, 79–80; *În regimul comunist, 1945–1989*, p. 80–82, 85, 87–89, 91, 94–96; *Perioada 1990–2010*, p. 96–100 – capitol la care contribuie și protosinghel **Pavel Niga** – și *Chipuri de sfințenie*, p. 417–422, 425, și sub semnătură singulară capitolele: *Muzeul*, p. 176, 178–181, 183; *Prezentare generală a odoarelor*, p. 231; *Arhiva perioadei moderne*, p. 383, 386; *Manuscrise*, p. 387, 392, 395–397, 401 și *Tipărituri*, p. 401–403, la acest din urmă capitol semnează și **Olimpia Mitric**), **ieromonah Dosoftei Dijmărescu** (care contribuie, împreună cu monah Paulin Ilucă și ieromonah Marcu Petcu, la capitolul *Mănăstiri închinare, schituri și metoace*, p. 107–113, iar sub semnătură singulară aflăm capitolele *Credință și cultură*, p. 429–430, 432 și *Ortodoxie și românism*, p. 435–436, 439), **monah Paulin Ilucă** (cu *Serbările Putnei*, p. 436, 439–440, 442, 444–445),

ieromonah Veniamin Mutuzac (cu *Ce este biserica*), **ieromonah Marcu Petcu** (care mai semnează singur paginile despre *Monahismul românesc până în secolul al XV-lea*, p. 17–18), **ieromonah Teofan Popescu** (cu *Părinți îmbunătățiți din secolul al XX-lea*, p. 425 și 427), **arhidiacon Anastasie Robu** (cu *Pictura bisericii voievodale*, p. 134, 149–150 și *Pictura paraclisului Sf. Apostoli Petru și Pavel*, p. 157, 160, 162), **monah Timotei Tiron** și **monah Iustin Taban** (cu *Paraclisul, Incinta, Casa domnească, Turnul tezaur, Turnul Eminescu*, p. 167, 170, 174, 176), cu toții s-au format și desăvârșit ca cercetători în cadrul Centrului de Cercetare și Documentare „Ștefan cel Mare” al Sfintei Mănăstiri Putna, ale cărui contribuții se numără deja în zeci de volume publicate, dintre care șapte numere din prestigioasa revistă „Analele Putnei”. Între semnatarii volumului mai aflăm pe **Gabriel Mihăilescu** și **Constantin Secară**, cu pagini despre *Mitropolitul Iacov Putneanul și activitatea sa culturală și Școala muzicală de la Putna din secolul al XV-lea* (p. 429–430).

În pofida numărului mare de semnatari, volumul are toate însușirile unei contribuții științifice, fiind întemeiat pe întinse informații bibliografice și documentări în arhivă și muzeu, cu *Note critice*, așezate la sfârșitul textului (p. 463–480), *Bibliografie* (p. 481–486), *Indice* (p. 487–495), *Glosar* (p. 496–497) și ample *Rezumate* în limbile engleză (p. 499–511), franceză (p. 512–524), rusă (p. 525–537) și greacă (p. 538–552), încheindu-se cu o *Cronologie* (p. 553–554) și *Lista stareților Mănăstirii Putna* (p. 555), alcătuită pe baza lucrării **Pr. Teofilact Ciobâcă**, trecut la Domnul.

Din cele 550 de pagini, textul ocupă cca. 250, inclusiv rezumatele, încât ilustrației i s-a rezervat un spațiu generos și binemeritat dacă avem în vedere reproducerile de obiecte descoperite în mormintele domnești din biserica Sfintei Mănăstiri Putna, de icoane, broderii, pisanii, fresce, hrisoave, miniaturi, fotografiile de epocă ale bisericii sau ale obștii monahale putnene, devenite de acum documente, toate de o calitate superioară, încât până și un cercetător pretențios le poate utiliza în scop științific. Rețin atenția, în acest sens, îndeosebi imaginile de broderii, precum acoperăminte de morminte și de tetrapoade, epitafuri, pocrovețe, bedernițe, rucavițe, omofoare, epitrahile și dvere, dar și reproducerile de odoare bisericesti din metal: candelă, cădelnițe, ripide, cățui, panaghiare, sfeșnice, anafornițe, colivare, coronițe, cristelnițe etc., sau reproducerile din manuscrisele slavone și românești ale Mănăstirii Putna – *Psaltirea anonimă* și *Leavnița Sf. Ioan Scărarul*, ambele din secolul al XV-lea – și cele ale obiectelor sculptate în lemn: crucile cu ferecături din aur și argint, lada de sacristie etc. Toate aceste reproduceri de calitate excepțională vin să întregescă și să susțină textul privind istoria și zestrea culturală irepetabilă și de neprețuit a Sfintei Mănăstiri Putna.

Logică și justificare are și includerea fotografiilor de dată recentă ale monahilor obștii surprinși în activitățile curente, începând cu cele de săvârșire a diverselor ritualuri religioase și continuând cu cele de creație artistică (pictura

icoanelor, sculptură în lemn, olărit etc.) și cercetare științifică sau ale activităților gospodărești curente (agricole, meșteșugărești etc.).

La fel de bine alese sunt și imaginile prilejuite de serbările Putnei din 1926, 1957, 1966, 2004, unele având deja valoare documentară; altele vor căpăta o atare importanță odată cu trecerea inexorabilă a timpului.

În modul în care este alcătuit, volumul pare destinat atât cititorului turist, român, dar și străin, grație întinselor rezumate în limbile de largă circulație, engleză și franceză, dar și în rusă și greacă, cât și cititorului interesat de istoria ecleziastică și de artă. Cum istoriografia privind ctitorii și istoria așezământului monastic de la Putna este una dintre cele mai impresionante din câte există azi în acest domeniu în România, apare fireasca întrebare: în ce constă noutatea apariției ?

Meritul cel dintâi și incontestabil al volumului credem că rezidă în viziunea de fericită și inspirată sinteză asupra istoriei de 540 de ani a unuia dintre cele mai de seamă așezăminte monastice din România și, îndeosebi, a tezaurului artistic de neprețuit pe care îl deține, sinteză dublată de forța imaginii fotografice a celor mai importante obiecte de artă existente în muzeul său. Apoi, pentru prima dată se pune în evidență, într-o asemenea dimensiune, arhiva veche și cea a perioadei moderne, mărturisindu-se, totodată, intenția Centrului de Cercetare și Documentare „Ștefan cel Mare” al Sfintei Mănăstiri Putna de a publica integral documentele acesteia, indiferent de locul de păstrare (p.478, nota 4). Tot pentru prima dată este prezentată istoria mănăstirii în timpul regimului de dictatură comunistă – 1945–1989 – și din perioada următoarelor două decenii (p. 80–82, 85, 87–89, 91, 94–100). Pentru cel dintâi segment temporal, important și interesant este, îndeosebi, textul *Mănăstirea Putna – reper în perioada comunistă* (p. 440–442), datorat I.P.S. Pimen, pe temeiul propriei sale experiențe de stareț între 1957 și 1961 și, apoi, mulți ani, de ghid al Sfintei Mănăstiri Putna. Atunci, I.P.S. Pimen a fost, între altele, martorul vizitei la mănăstire a lui Nicolae Ceaușescu, însoțit și de alți demnitari ai statului comunist – Gheorghe Apostol și Emil Bodnăraș –, întâmplată la 22 mai 1966, prilej cu care a fost încurajat să prezinte pe mai departe harta Moldovei de până la Nistru cu cetățile ridicate de Ștefan cel Mare. Semnătura aceluiași lider comunist, datând din toamna anului 1960, am găsit-o prin anii '80 pe una din foile volante care precedau „Cartea de onoare” a Mănăstirii Neamț, carte care debuta, pare-mi-se, cu vizita sa din 1966. Pe una dintre acele foi răzlețe, în integralitatea ei, era un text semnat de Gheorghe Gheorghiu-Dej și Ion-Gheorghe Maurer, scris de acesta din urmă, în care se preciza că se aflau acolo „pentru a-l felicita pe tovarășul M. Sadoveanu la împlinirea celor 80 de ani” și continua cu aprecieri asupra rolului pe care Mănăstirea Neamț l-a jucat în istoria culturală a țării. Câteva foi mai jos, și la o distanță de câteva săptămâni, am descoperit, cu uimire, binecunoscuta semnătură a lui Nicolae Ceaușescu sub un text evocator și asemănător cu acela al predecesorilor săi amintiți mai sus. Dacă avem în vedere amplul program de restaurare și conservare a monumentelor religioase din țară,

derulat pe tot parcursul deceniului al șaptelea al secolului al XX-lea, înclin să cred că amintitele prezențe ale liderilor comuniști la mănăstirile din Moldova erau determinate și de alte resorturi decât cele precumpănitor politice. Și atunci, ce anume a declanșat la cuplul Ceaușescu, în deceniul nouă al secolului trecut, furia demolatoare de biserici, precum cele de la Mănăstirea Văcărești, Sf. Vineri etc. ?

Un alt moment de cumpănă, la care iarăși I.P.S. Pimen a fost nemijlocit implicat, l-a constituit încercarea autorităților comuniste de a deposea Mănăstirea Putna de întreaga zestre de obiecte bisericesti de patrimoniu, în 1959 (p. 441–442), când starețul de atunci, înaltul ierarh de azi, Pimen, s-a opus cu mult curaj.

Asemenea momente de cumpănă Mănăstirea Putna avea să mai întâmpine în anii 1970–1971, când a fost obligată să predea în custodia Comitetului de Stat pentru Cultură și Artă, în vederea organizării de expoziții itinerante sau pentru muzeele bucureștene, zeci și zeci de piese de patrimoniu. Autorul capitolului, bine documentat pe baza izvoarelor aflate în arhiva mănăstirii – monahul Alexie Cojocaru – relatează despre refuzul „poate al starețului” (p. 183) de a preda în custodia aceluiași Comitet două dvere cu portretele Mariei Voichița și Ștefan cel Mare și două acoperăminte pentru mormintele Mariei de Mangop și Ștefan cel Mare. Supoziția autorului privitoare la persoana care a avut curajul de a refuza înstrăinarea amintitelor patru piese de patrimoniu este una corectă și aduc în sprijinul acesteia destăinuirea pe care mi-a făcut-o în ianuarie 1972 starețul de atunci, Părintele Gherasim Cucoșel, viitorul ierarh, care le-a spus mesagerilor stăpânirii că „Mai curând îmi tai mâna decât să semnez așa ceva !” și nu a semnat, dar delegații au preluat, în custodie, 47 de piese de patrimoniu la 13 aprilie 1971 și altele opt, între care și *Tetraevanghelul* din 1473, la 13 mai, același an. Autorul menționează recuperarea în anul 2004 a tuturor obiectelor de patrimoniu înstrăinate în anii 1970–1971.

Fără pretenția de a epuiza semnarea contribuțiilor se cuvine a aminti capitolul *Călugărul, darul lui Dumnezeu*, cu un text atât de bine-venit pentru monografia unui sfânt locaș care dăinuie de aproape cinci veacuri și jumătate, grație nevoinței a zeci de generații de călugări anonimi, păstrători ai credinței străbune și a zestrei de valori de neprețuit adăpostită de Sfânta Mănăstire Putna.

Cum prima ediție a volumului în discuție este deja epuizată, semnalează pentru următoarele câteva scăpări.

1. Capitolul *Mănăstiri închinare, schituri și metoace*, datorat ieromonahului Dosoftei Dijmărescu și monahului Paulin Ilucă, are numerotate în textul cuprins la paginile 107–113 nu mai puțin de 31 de trimiteri care, însă, nu se regăsesc în spațiul de la p. 463–481, rezervat notelor științifice.

2. Cel mai vechi epitrahil existent în muzeul Mănăstirii Putna nu datează din **1489 iunie 15**, așa cum stă scris în două locuri la p. 266, ci din **1469 iunie 15**, cum corect îl prezintă I. D. Ștefănescu în remarcabilul său studiu, *Broderiile de stil bizantin și moldovenesc în a doua jumătate a sec. XV. Istorie, iconografie, tehnică*,

publicat în volumul *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare* (București, 1964, p. 483–484), fundamental pentru cercetarea broderiei de epocă, alături de cel datorat lui Orest Tafrali, *Le trésor byzantin et roumain du Monastère de Putna* (Paris, 1925). Cred că, indiferent de valoarea contribuțiilor care se succed celor dintâi semnalări, acestea din urmă nu pot lipsi dintr-o bibliografie a respectivului subiect. Probitatea științifică obligă la această procedură !

3. Lista cu egumenii Mănăstirii Putna a fost întocmită de Sevastian Georgescu la 1850, cum corect notează autorii studiului la p. 69, și nu la 1750, cum eronat se menționează la legenda figurii 45 de la p. 64.

4. Fresca din pridvorul bisericii Mănăstirii Putna datează din anul 1865, cum este notat la p. 89, și nu din 1965, după cum eronat întâlnim la fig. 51 de la p. 71.

Închei observând dificultatea cu care am identificat paginația contribuțiilor științifice ale autorilor acestui impresionant volum, identificare cerută de normele științifice curente, dar și în cazul viitoarelor citări care, neîndoielnic, vor exista !

ION I. SOLCANU

FIȘIER BIBLIOGRAFIC (VI)

Nichita ADĂNILOAIE, *Spiru Haret – inițiatorul și organizatorul comemorării lui Ștefan cel Mare în 1904*, în **RI**, XV, 2004, 3–4, p. 11–24.

Ștefan ANDREESCU, *Amintirea lui Ștefan cel Mare în Țara Românească*, în **RI**, XV, 2004, 3–4, p. 5–10.

Dan BERINDEI, *Ștefan cel Mare în conștiința românilor*, în vol. *Comemorarea lui Ștefan cel Mare la 500 de ani de la moarte*, p. 25–36; reluat, fără modificări, în „Academia Română. Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologie”, s. IV, tom. XXIX–XXX, 2004–2005, p. 27–34.

Alexandru V. BOLDUR, *Ștefan cel Mare, voievod al Moldovei (1457–1504). Studiu de istorie socială și politică*, ediția a II-a, revăzută și adăugită de către autor, îngrijită de Cătălina Chelcu și Marius Chelcu, Iași, 2004, 381 p.

Petru CARAMAN, *Vechiul cântec popular ucrainean despre Ștefan voievod și problemele lingvistico-etnografice aferente*, fragment, în **AMEM**, IV, 2004, p. 11–95.

Radu CÂRCIUMARU, *Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare: prieteni sau dușmani într-un Ev Mediu întunecat ?*, în Mircea D. Matei, Radu Cârțiumaru, *Studii noi despre probleme vechi din istoria Evului Mediu românesc*, Târgoviște, 2004, p. 87–101.

Rafael-Dorian CHELARU, *Corespondența de limbă latină a domnitorului Ștefan cel Mare – strategii de comunicare*, în **RA**, LXVI, 2004, 1–2, p. 129–137.

Civilizația epocii lui Ștefan cel Mare, 1457–1504, catalogul expoziției organizate de Ministerul Culturii și Cultelor, Muzeul Național de Artă al României (Secția de Artă Veche Românească) și Muzeul Național de Istorie a României (Secția de Arheologie), București, august–septembrie 2004, 189 p.

Ioan COCUZ, *Moldova Măriei Sale, Ștefan cel Mare și Sfânt*, cuvânt înainte de Ștefan S. Gorovei, Gura Humorului, 2004, 99 p.

Maria COLEA, *Statuia lui Ștefan cel Mare de la Chișinău în refugiu la Vaslui. Mărturii documentare*, în **RA**, LXVI, 2004, 1–2, p. 138–151.

Comemorarea lui Ștefan cel Mare la 500 de ani de la moarte, Sesiunea Solemnă a Academiei Române, București, 2004, 84 p.

Ovidiu CRISTEA, *Pacea din 1486 și relațiile lui Ștefan cel Mare cu Imperiul Otoman în ultima parte a domniei*, în **RI**, XV, 2004, 3–4, p. 25–36.

Eugen DENIZE, *Moldova lui Ștefan cel Mare la intersecția de interese a marilor puteri (1457–1474)*, în **RI**, XV, 2004, 3–4, p. 37–54; reluat în **AMS**, IV, 2005, p. 58–76.

Col (r) Ioan DOGARU, *Ștefan cel Mare și Sfânt în medalistica românească (1871–2004)*, Alexandria, 2004, 128 p.

Maricica IFRIM, *Ștefan cel Mare: ipostaze ale puterii domnești*, în **RA**, LXVI, 2004, 1–2, p. 120–128.

Eadem, *Ștefan cel Mare și epoca sa în documente de arhivă*, în **RA**, LXVI, 2004, 1–2, p. 159–164.

Liviu Marius ILIE, *Ștefan cel Mare și asocierea la tronul Moldovei*, în **RI**, XV, 2004, 3–4, p. 67–82.

Ion ILIESCU, *Ștefan cel Mare – o personalitate uriașă sintetizând spiritul european*, în vol. *Comemorarea lui Ștefan cel Mare la 500 de ani de la moarte*, p. 13–18.

Mircea D. MATEI, *Ștefan cel Mare și cetățile Moldovei*, în idem, Radu Cârciumar, *Studii noi despre probleme vechi din istoria Evului Mediu românesc*, Târgoviște, 2004, p. 127–157.

Gheorghe MIHĂILĂ, „*Letopisețul de când s-a început Țara Moldovei*” – *Letopisețul lui Ștefan cel Mare*, în vol. *Comemorarea lui Ștefan cel Mare la 500 de ani de la moarte*, p. 53–72.

Paul PĂLTĂNEA, *Peceți ștefanieni la Dunărea de Jos*, tipărită cu binecuvântarea P. S. dr. Casian Crăciun, Episcopul Dunării de Jos, Galați, 2004, 287 p.

Marius PORUMB, *Biserica episcopală din Vad, ctitoria lui Ștefan cel Mare*, tipărită cu binecuvântarea Înalț Prea Sfințitului Bartolomeu, Arhiepiscop al Vadului, Feleacului și Clujului, Cluj-Napoca, 2004, 26 p.

Eugen SIMION, *Ștefan cel Mare*, în vol. *Comemorarea lui Ștefan cel Mare la 500 de ani de la moarte*, p. 5–12.

Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, *Tipuri de sigilii din vremea lui Ștefan cel Mare*, în **RA**, LXVI, 2004, 1–2, p. 152–158.

Ștefan ȘTEFĂNESCU, *Ștefan cel Mare și Sfânt – ilustru suveran român, apărător al Europei creștine*, în vol. *Comemorarea lui Ștefan cel Mare la 500 de ani de la moarte*, p. 37–46.

TEOCTIST, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, *Sfântul voievod Ștefan cel Mare*, în vol. *Comemorarea lui Ștefan cel Mare la 500 de ani de la moarte*, p. 19–24.

Răzvan THEODORESCU, *Arta ștefaniană între sumă și sinteză*, în vol. *Comemorarea lui Ștefan cel Mare la 500 de ani de la moarte*, p. 47–52.

Ion ȚURCANU, *Conexiunile factorilor militar și religios în politica externă a lui Ștefan cel Mare*, în **RI**, XV, 2004, 3–4, p. 55–66.

Alexandru ZUB, *Repere simbolice în posteritatea ștefaniană*, în vol. *Comemorarea lui Ștefan cel Mare la 500 de ani de la moarte*, p. 73–80.

(Maria Magdalena Székely)